УДК 94(47):[327(47):061.1(4)]"1985/1991"(045)
DOI: https://doi.org/10.17721/2524-048X.2024.28.2

Зінаїда Священко,
д-р іст. наук, проф.,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини,
Умань, Україна
***ORCID:** 0000-0001-5845-3115*
***ResearcherID:** B-5144-2019*

ЄВРОПЕЙСЬКЕ СПІВТОВАРИСТВО В ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ СРСР В РОКИ «ПЕРЕБУДОВИ»

Анотація. *У статті розглянуто процес повільного зближення СРСР у роки «перебудови» із Європейським Співтовариством, зроблено спроби визначити причини зближення. Зазначається, що з глибоким занепокоєнням в СРСР та інших країнах РЕВ були зустрінуті плани створення внутрішнього ринку країн Європейського Співтовариства. Саме вони підштовхнули до більш рішучих дій та відіграли свою роль у зміні позиції щодо ЄЕС. Економічні та політичні перетворення другої половини 1980-х років, які активно проводились в СРСР, зустріли схвалення у Європі.*

Наголошується, що економічний чинник став новим елементом політики щодо ЄЕС горбачовського періоду. За традицією, що склалася до цього, найбільше бралися до уваги політичні та військові аспекти процесу. Логічним наслідком такої зміни стало укладення Угоди про торгівлю та економічну співпрацю з ЄЕС. Економічна співпраця з ЄЕС була включена до пріоритетів зовнішньої політики.

Зроблено висновок, що у період «перебудови» відносини СРСР з Європейським Співтовариством зазнали кардинальних змін. На ці зміни вплинули ряд факторів, серед яких найважливішими були ратифікація Єдиного Європейського акту та розробка ЄЕС програми єдиного внутрішнього ринку до 1992 р. Безперечний вплив на позицію щодо ЄЕС мала і конкретна допомога Співтовариства «перебудові» М. Горбачова. Іншою важливою зміною, внаслідок якої стало можливим підписання угоди з ЄЕС, було кардинальне переосмислення поняття взаємозалежності. Воно відбувалося поступово від констатації розвитку процесів інтернаціоналізації та інтеграції до визнання факту взаємозалежності між державами різних суспільних систем. Тільки в період перебудови став можливим висновок про бажаність взаємозалежності як фактора, що стабілізує міжнародні відносини. Однак усі ці зміни у підходах були характерні насамперед для досить вузького кола політиків. Разом з тим, вони допомогли змінити офіційну позицію.

Саме ці фактори підштовхнули М. Горбачова до розробки ідеї «спільного європейського дому», яка стала складовою концепції «нового мислення» у зовнішній політиці СРСР.

***Ключові слова**: Європейська інтеграція, Європейське Співтовариство, економічне співробітництво, «перебудова», СРСР, «нове мислення».*

Постановка проблеми. З початком «перебудови» в радянській зовнішній політиці відбулися серйозні зміни. У заяві М.С. Горбачова від 15 січня 1986 р. і підписаній ним Делійський декларації (листопад 1986), виступі на XXVII з'їзді КПРС підкреслювалося визнання новим радянським керівництвом пріоритету загальнолюдських цінностей над класовими, прихильність новому політичному

мисленню, мирному вирішенню конфліктів, роззброєнню та вирішенню інших глобальних проблем.

У руслі концепції «нового мислення» керівництво СРСР висунуло завдання докорінно переглянути традиційні радянські погляди на зовнішню політику. Йшлося про те, що у цій сфері на зміну принципам ідеологічної нетерпимості й класової боротьби мали прийти інтереси виживання людства перед загрозою глобальних катастроф. Мирне співіснування країн з різним соціально-політичним устроєм мало розумітися вже не як специфічна форма класової боротьби, а як політика взаємних компромісів, зіставлення своїх позицій з позиціями інших, координація й об'єднання зусиль у вирішенні глобальних проблем.

Щодо Європи М. Горбачов пропонував будувати всі стосунки між державами цього континенту, виходячи з ідеї про «спільний дім», і ставив завдання подолання розколу на дві частини, що склався тут історично. Саме у контексті змін щодо європейської політики змінилося і ставлення нового радянського лідера до Європейського Співтовариства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових публікаціях, як вітчизняних так і зарубіжних вчених, досить широко розглядаються процеси, які відбувалися у СРСР в епоху «перебудови», значна увагу приділяється і питанням зовнішньої політики. Варто відзначити роботи З. Бжезінського [1], А. Брауна [10], І. Жирякова [4], В. Зуєва [5], Д. Хау [15] та багатьох інших. Детальний аналіз зовнішньополітичної діяльності М. Горбачова та його ролі у відновленні цілісності Європи проводять С. Віднянський та А. Мартинов [2]. У той же час, в науковій літературі недостатньо простежується системний підхід до аналізу позиції СРСР щодо інтеграційних процесів у Західній Європі у період «перебудови».

Мета статті. Охарактеризувати місце Європейського Співтовариства у зовнішній політиці СРСР в роки «перебудови» у контексті концепції «нового мислення».

Виклад основного матеріалу. Радянський Союз і Європейське Співтовариство тривалий час не порушували питання про взаємне економічне співробітництво. І це було, як не парадоксально, цілком природно. Країни, що входили до Європейської спільноти і СРСР мали абсолютно різні та несумісні економічні і політичні системи та режими.

Негативним було ставлення Європейського Співтовариства до Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ). Спільнота не бачила в останньому необхідного торгового партнера.

Радянський Союз, своєю чергою, спрямовував основні зусилля на розвиток торговельно-економічного співробітництва з соціалістичними країнами, які входили до РЕВ. При цьому СРСР не звертав уваги на економічні успіхи ЄЕС, називаючи їх тимчасовими.

Радянське керівництво на чолі з М. Горбачовим виробило принципово нову зовнішньополітичну доктрину СРСР. Її загальні теоретичні основи вперше було висвітлено в книзі М.С. Горбачова «Перебудова і нове мислення для нашої країни і всього світу» [3], яку було видано 1987 року як у СРСР, так і за кордоном, її центральна теза – цілісність, єдність і спільність усього світового простору, тісний взаємозв'язок всіх країн і соціалістичного, і капіталістичного таборів, і «третього світу».

Саме у ній М. Горбачов обґрунтовує ідею «спільного європейського дому». Поняття «загальноєвропейський дім», у трактуванні М. Горбачова означало «… насамперед визнання певної цілісності, хоч йдеться про держави, які належать до різних соціальних систем і входять до протилежних військово-політичних союзів. Воно поєднує в собі необхідність і можливість» [3, с. 204].

М. Горбачов виокремлював декілька об’єктивних, на його думку, обставин, які створюють потребу в загальноєвропейській політиці. Серед них – перенасичення Європи зброєю – ядерною й іншою; екологічна небезпека: «Масштаби індустріалізації і розвитку транспорту на континенті такі, що екологічна небезпека вже наблизилася тут до критичної позначки. Проблема ця вийшла далеко за національні кордони, вона набула загальноєвропейського масштабу» [3, с. 205]. Загальноєвропейська політика, на думку радянського лідера, необхідна і для розвитку інтеграційних процесів. «Потреби розвитку економіки в обох половинах Європи, та й науково-технічний прогрес підштовхують до пошуку якихось форм взаємовигідної кооперації. Йдеться не про «європейську автаркію», а про те, щоб краще використати сукупний потенціал Європи на благо народів, які в ній живуть, і у відносинах з рештою світу» [3, с. 205].

Говорячи про можливості і передумови дій європейців як жителів «спільного дому», М. Горбачов апелював до спільної історичної пам’яті європейських народів, гіркого досвіду двох світових воєн, європейської політичної традиції, яка, на його думку, «найбагатша у розумінні культури ведення міжнародних справ» [3, с. 206].

Політик звертав увагу на те, що ніде у масштабі цілого континенту немає такої, як в Європі, розгорнутої системи двосторонніх і багатосторонніх переговорів, консультацій, договорів, контактів фактично на всіх рівнях.

Унікальним завоюванням в історії міжнародних відносин, на його думку, був Гельсінкський процес. Тому, зазначав він, «креслення для будівництва «спільного європейського дому» практично готові» [3, с. 206].

Величезним, вважав М. Горбачов, є економічний і науково-технічний потенціал Європи, її культурна спадщина. «Європа «від Атлантики до Уралу» – це й історично-культурна цілісність, що об'єднується спільною спадщиною епохи Відродження і Просвітництва, великих філософських і соціальних вчень XIX – XX століть. Це – сильні магніти, які полегшують політикам можливість шукати шляхи до взаєморозуміння і співробітництва на рівні міждержавних відносин» [3, с. 207]. На думку радянського лідера, у європейській культурній спадщині закладено величезний потенціал політики миру і добросусідства.

Будівництво «загальноєвропейського дому», зазначав М. Горбачов, «потребує матеріального фундаменту – в діловому співробітництві у найрізноманітніших галузях» [3, с. 214], і зауважував, що в СРСР до цього готові «… в тому числі і до пошуку нових форм кооперації і співробітництва, включаючи створення спільних змішаних підприємств, і т. ін.» [3, с. 214].

Під впливом цих поглядів у другій половині 80-х рр. XX ст. змінюється ставлення Радянського Союзу до західноєвропейської інтеграції. «Долаючи інерцію блокового мислення, замкнутості, групової винятковості, враховуючи зміни у світі та Європі, – писав дослідник І.Г. Жиряков у 1991 р., – СРСР дійшов висновку, що інтеграція у Європі – це не тільки реальність, а й великий європейський чинник» [4, с. 139].

Економічні та політичні перетворення другої половини 1980-х років, які активно проводились в СРСР, зустріли схвалення у Європі.

У травні 1985 р. під час переговорів з італійським прем'єр-міністром Б. Краксі М. Горбачов заявив, що СРСР визнає Європейські Співтовариства в якості наднаціональної політичної одиниці. 29 травня 1985 р. в інтерв'ю газеті «Правда» він висловився за розвиток торговельно-договірної бази відносин між ЄЕС та РЕВ [10, p. 214]. На тому етапі ще були ілюзії відносин на рівних у «спільному європейському домі» від Атлантики до Владивостока. Натомість партнерство стало фактично асиметричним. Хоча цей факт прикривався риторикою «взаємозалежності між державами з різними суспільними системами» [5, с. 261].

Що ж стало причиною таких змін? В. Зуєв вважає, що подією, яка стала поворотним пунктом у зміні радянської позиції щодо ЄЕС стала ратифікація Єдиного Європейського акту та розробка програми єдиного внутрішнього ринку до 1992 р. [5, с. 260]. В одній із доповідей, підготовлених Комісією ЄС,

міститься обережне пояснення того, чому країни РЕВ вирішили нормалізувати відносини з ЄЕС. У ньому йдеться таке: «Рішучість Співтовариства реалізувати програму формування єдиного ринку до 1992 р., ймовірно, спричинила зміну позицій» [11, p. 3].

Плани створення внутрішнього ринку були зустрінуті з глибоким занепокоєнням в СРСР та інших країнах РЕВ. Саме вони підштовхнули до більш рішучих дій. Занепокоєння щодо виникнення фортечних стін на шляху руху товарів та послуг до Європи відіграли свою роль у зміні позиції щодо ЄС.

Саме тому з'явилось пропагандистське кліше щодо «спільного загальноєвропейського дому». А в форматі євроцентристського уявлення про розвиток всесвітньої історії, зазначають дослідники, почали гучно лунати заклики до повернення на шлях світової цивілізації, з якого СРСР зійшов, реалізуючи соціалістичний експеримент [2, с. 235].

Сам собою факт ратифікації Єдиного європейського акту був великою несподіванкою для СРСР. Після його ратифікації дванадцятьма країнами-членами інтерес до Європейської спільноти почав виявлятися на всіх рівнях – політичному, науковому, практичному, серед звичайного населення.

Безперечний вплив на позицію щодо ЄЕС мала і конкретна допомога Співтовариства «перебудові» М. Горбачова. ЄЕС відіграло важливу роль як координатор допомоги Заходу південно-європейським країнам після Паризької зустрічі у верхах «сімки». Поряд із виділенням прямої фінансової допомоги надавалася і значна технічна допомога. ЄЕС виступило ініціатором запрошення Радянському Союзу брати участь у діяльності Європейського банку реконструкції та розвитку [5, с. 261]. З початку діяльності банку ЄЕС виступало за надання СРСР рівного з рештою учасників статусу. Ці та інші дії ЄЕС позитивно впливали на новий імідж Співтовариства в радянській зовнішній політиці.

Іншою важливою зміною, внаслідок якої стало можливим підписання угоди з ЄЕС, було кардинальне переосмислення поняття взаємозалежності. Воно відбувалося поступово від констатації розвитку процесів інтернаціоналізації та інтеграції до визнання факту взаємозалежності між державами різних суспільних систем. Тільки в період перебудови став можливим висновок про бажаність взаємозалежності як фактора, що стабілізує міжнародні відносини.

Однак усі ці зміни у підходах були характерні насамперед для досить вузького кола політиків. Вони допомогли змінити офіційну позицію. Але нова розстановка сил була досить крихкою, і будь-які зміни в політичній еліті могли

легко порушити баланс, що склався. Однією з останніх ілюстрацій цього висновку є досить байдужа реакція російського керівництва на позицію ЄЕС щодо відстрочення набрання чинності Угоди про партнерство у зв'язку з подіями в Чечні.

Все вищевикладене призвело до зростання інтересу до економічного виміру європейської інтеграції. Економічний чинник став новим елементом політики щодо ЄЕС горбачовського періоду. За традицією, що склалася до цього, найбільше бралися до уваги політичні та військові аспекти процесу. Логічним наслідком такої зміни стало укладення Угоди про торгівлю та економічну співпрацю з ЄЕС. Економічна співпраця з ЄЕС була включена до пріоритетів зовнішньої політики.

Дослідники також вважають, що зміні ставлення владних структур СРСР до європейської інтеграції сприяла і академічна наука. У цей період було проведено чимало фундаментальних досліджень, а також зроблено велику кількість практичних рекомендацій владним структурам, попит на які під час перебудови був дуже високим. Звісно, єдності поглядів серед науковців теж не було [5, с. 262].

Прогресу у встановленні договірних відносин нового типу сприяла також інтенсифікація неформальних контактів між офіційними представниками ЄЕС та радянськими офіційними та неофіційними особами. Велика кількість таких неформальних контактів у цей період відбувалася на експертному рівні [14].

Ще один фактор, який необхідно врахувати, пов'язаний з реальним становищем, в якому опинився Радянський Союз, і яке не залишало великого вибору для країни на перспективу. Основні суперники Співтовариства мали можливість компенсувати посилення ЄЕС шляхом поглиблення відносин зі своїми сусідами. Наприклад, США висунули ініціативу створення зони вільної торгівлі між Північною та Південною Америкою. Японія активізувалася в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. Що ж до СРСР, його зусилля щодо пожвавлення співробітництва у рамках РЕВ на новій базі виявилися безрезультатними. Навіть наступні спроби відродити федерацію в межах колишнього СРСР або створити конфедерацію, або сформувати економічний союз були зустрінуті в багнети екс-радянськими республіками. У період М. Горбачова більшість цих республік все більш відкрито виступали за свою повну незалежність.

Всі ці фактори разом узяті зрештою призвели до прориву та встановлення офіційних відносин з ЄЕС у період «перебудови».

У 1985 році Комітет з політичних справ Європейського парламенту

ініціював доповідь про політичні відносини між Європейським Співтовариством і Радянським Союзом. Звіт німецького соціал-демократа, члена Європарламенту Клауса Хенша, прийнятий у вересні 1988 року, був першою послідовною публічною позицією, яку зайняла європейська інституція з цього питання, і містив важливі рекомендації щодо політики. Переважна більшість депутатів Європарламенту підтримали нормалізацію відносин з СРСР, водночас різко критикуючи його за порушення громадянських прав і прав людини, окупацію Естонії, Латвії та Литви, а також величезну військову загрозу, яку він продовжував створювати [16].

Влітку 1987 р. у форматі реалізації ідеї М. Горбачова про побудову «спільного європейського дому» було підписано угоду про співробітництво між Радою Економічної Взаємодопомоги та Європейським Економічним Співтовариством [9, с. 213].

У 1988 р. було створено міжвідомчу комісію для підготовки переговорів між СРСР та Європейськими Співтовариствами [2, с. 236].

25 червня 1988 р. РЕВ підписала із Європейським Співтовариством «Спільну декларацію про встановлення офіційних відносин між Радою Економічної Взаємодопомоги та Європейською Економічною Спільнотою» [16]. Однак, зазначають дослідники, на ділі ці «особливі» відносини більше сприяли трансформації радянської зони впливу в Східній Європі та поглибленню кризи «соціалістичного табору» [2, с. 237].

18 січня 1989 р. у Москві М. Горбачов прийняв групу західних політиків. Колишній президент Франції В. Жискар д'Естен поцікавився реакцією Кремля на те, що «якщо деякі східноєвропейські країни, зберігаючи узи безпеки з СРСР, побажають стати асоційованими членами ЄЕС?». На це М. Горбачов відповів: «я брутально відступив би від принципів відносин з нашими друзями, якби втягнувся в обговорення цього питання. Це була б «імперська позиція» [15, p. 43].

18 грудня 1989 р. СРСР уклав Угоду з Європейським економічним співтовариством та Європейським співтовариством з атомної енергії про торгівлю, комерційне та економічне співробітництво. Стаття 3 цієї Угоди передбачала надання один одному режиму «найбільшого сприяння в усіх сферах у тому, що стосується мит та зборів, що застосовуються щодо імпорту та експорту, включаючи методи стягування таких мит та зборів; положень, що стосуються митного очищення, транзиту, складування та перевантаження; податків та інших внутрішніх зборів будь-якого роду, що стягуються прямо чи опосередковано з товарів, що імпортуються; методів платежу та переказу таких

платежів; правил, що стосуються продажу, закупівлі, транспортування, розподілу та використання товарів на внутрішньому ринку» [8].

12 червня 1990 р. з'їзд народних депутатів РСФРР з подачі Б. Єльцина прийняв Декларацію про державний суверенітет Росії. Через два тижні на Європейські Раді, яка відбувалась у Дубліні, ЄЕС, наголосивши на потребі сприяння успіху демократичних політичних та економічних реформ, започаткованих М. Горбачовим, погодилось розробити програму надання кредитів заради забезпечення структурних змін в СРСР. Однак ці кредити втікали в руки корупціонерів як вода в пісок [2, с. 240].

У грудні 1990 р. у Римі Європейським Співтовариством було ухвалено рішення про фінансову підтримку економічних перетворень у СРСР.

28 червня 1991 р. офіційно припинила своє існування Рада Економічної Взаємодопомоги. 1 липня 1991 р. в Празі на нараді політичного консультативного комітету держав-учасниць Організації Варшавського договору було підписано протокол про припинення дії Варшавського договору про дружбу, співробітництво і взаємодопомогу від 14 травня 1955 року. Це були основні дати, які завершили історію «холодної війни» в її структурному оформленні та започаткували історичну епоху формування нової Європи.

В. Крючков із сумом згадує обговорення на засіданні Ради Безпеки СРСР позиції, яку М. Горбачов мав зайняти на нараді «великої сімки» в Лондоні, де президент СРСР перебував 17 липня 1991 року. Зокрема, прем'єр-міністр В. Павлов пропонував передусім розвивати торговельно-економічні відносини з європейськими країнами. Адже на відміну від американців «в політичних підходах європейських країн менше кон'юнктурних міркувань». Натомість «Горбачов бачив ключ до вирішення всіх наших проблем у розвитку радянсько-американських відносин» [6, с. 351]. М. Горбачов просить у Заходу 100 млрд. доларів, в той час, коли втеча капіталу з СРСР як своєрідна форма контрибуції за поразку в «холодній війні» набула астрономічних розмірів [2, с. 242].

Тим часом Європейський Союз 2 серпня 1991 р. затвердив програму технічної допомоги СРСР, яка після його розпаду вже реалізовувалась як переглянута програма TACIC для нових незалежних країн.

У грудні 1991 р. СРСР не стало на політичній карті світу. Врешті, не стала реальністю Європа, формування якої було передбачено листопадовою 1990 р. Паризькою хартією Наради з безпеки та співробітництва в Європі.

Проте і після відставки М. Горбачов приділяв значну увагу євроінтеграційним процесам. Влітку 1992 р. був створений Фонд Горбачова. 18 вересня 1992 р. він закликав французів на референдумі проголосувати за

ратифікацію Маастрихтського договору. Врешті за це проголосували 51,05% французів [2, с. 245].

16 червня 1996 р. М. Горбачов намагався повернутись у велику політику, але на президентських виборах назбирав всього близько 1% голосів російських виборців [9, с. 306]. Електорат визнав, що він зробив багато помилок, які мали стратегічний вплив. На думку М. Горбачова, «драма перебудови в тому, що її заговорили, замордували та зірвали ті, хто більше думав про себе, а не про країну» [13, p. 286]. Але ці помилки «перебудови» стосуються і сучасних аспектів європейської інтеграції. Наприклад, 2 жовтня 2004 р. було підписано Амстердамський договір, який закріпив положення про гласність, під якою розумівся відкритий доступ громадян і суспільних об'єднань до законодавчої документації європейських інститутів, що мало скоротити дистанцію між ними та громадянами європейських країн.

Напередодні масштабного розширення Європейського Союзу британська газета ділових кіл «Financial Times» опублікувала статтю М. Горбачова «Чи потрібно об'єднаній Європі інтегрувати Росію», в якій автор полемізував із Дж. Соросом з приводу пояснення процесу розширення ЄС як намагання демократичних країн Європи забезпечити свою безпеку від нестабільності Росії [12].

Висновки. Отже, у період «перебудови» відносини СРСР з Європейським Співтовариством зазнали кардинальних змін. На ці зміни вплинули ряд факторів, серед яких найважливішими були ратифікація Єдиного Європейського акту та розробка ЄЕС програми єдиного внутрішнього ринку до 1992 р. Безперечний вплив на позицію щодо ЄЕС мала і конкретна допомога Співтовариства «перебудові» М. Горбачова. Іншою важливою зміною, внаслідок якої стало можливим підписання угоди з ЄЕС, було кардинальне переосмислення поняття взаємозалежності. Воно відбувалося поступово від констатації розвитку процесів інтернаціоналізації та інтеграції до визнання факту взаємозалежності між державами різних суспільних систем. Тільки в період перебудови став можливим висновок про бажаність взаємозалежності як фактора, що стабілізує міжнародні відносини. Однак усі ці зміни у підходах були характерні насамперед для досить вузького кола політиків. Разом з тим, вони допомогли змінити офіційну позицію.

Саме ці фактори підштовхнули М. Горбачова до розробки ідеї «спільного європейського дому», яка стала складовою концепції «нового мислення» у зовнішній політиці СРСР. У цьому контексті можемо вважати, що роль М.С. Горбачова у відновленні цілісності Європи є надзвичайно важливою і лише

тривала історична дистанція відкриє перспективу більш об'єктивної оцінки його діяльності.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бжезінський З. Велика шахівниця / З. Бжезінський. – Львів–Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 236 с.

2. Віднянський С.В. Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу / С.В. Віднянський, А.Ю. Мартинов. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2011. – 395 с.

3. Горбачов М.С. Перебудова і нове мислення для нашої країни і для всього світу / М.С. Горбачов. – К.: Політвидав України, 1987. – 271 с.

4. Жиряков И.Г. Советский Союз – Австрия: на пути к созданию общеевропейского дома / И.Г. Жиряков. – Москва: Издательство АОН ЦК КПСС, 1991. – 218 с.

5. Зуев В.Н. (1995). Горбачевская перестройка в отношениях с ЕС / В.Н. Зуев // История европейской интеграции (1945–1994). – М.: ИВИ РАН, 1995. – С. 257–266.

6. Крючков В.А. Личное дело. Три дня и вся жизнь. Воспоминания / В.А. Крючков. – М.: Олимп, 2001. – 494 с.

7. Совместная декларация об установлении официальных отношений между Советом Экономической Взаимопомощи и Европейским Экономическим Сообществом. Россия и Европейский Союз: документы и материалы. – М., 2003. – С. 171–172.

8. Соглашение между СССР и Европейским экономическим сообществом и Европейским сообществом по атомной энергии о торговле и коммерческом и экономическом сотрудничестве (Брюссель, 18 декабря 1989). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://consultant/cons/cgi/online.cgi (Дата обращения: 19.12.2023). – Название с экрана.

9. Согрин В.В. Политическая история современной России. 1985–2001: От Горбачева к Путину / В.В. Согрин. – М.: Весь Мир, 2001. – 272 с.

10. Brown A. The Gorbachev Factor Get / A. Brown. – New York: Oxford University Press, 1997. – 406 p.

11. European Information. External Relations. Brus.: CEC. – 1989. – № l. – P. 3.

12. Financial Times. – 2004. – 30 April.

13. Gerd-Rüdiger S. Vorwärts immer, rückwärts nimmer / S. Gerd-Rüdiger // Interne Dokumente zum Zerfall von SED und DDR 1988–1989. – Berlin, 1994.

14. Grachev A. Political and Personal: Gorbachev, Thatcher and the End of the Cold War [Electronic resource] / A. Grachev. – Mode of access: https://www.nomos-elibrary.de/10.5771/0947-9511-2010-1-45.pdf?download_full_pdf=1 (Last access: 30.01.2024).

15. Howe G. Soviet Foreign Policy under Gorbachev / G. Howe // The World Today. – 1989. – Vol. 45, No. 3. – P. 40 – 45.

16. The European Parliament and perestroika in the 1980 s: Hope, but no illusions. [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/757570/EPRS_BRI(2023)757570_EN.pdf (Last access: 30.01.2024).

References:

1. Bzhezinskyi 3. (2000). *Velyka shakhivnytsia.* Lviv–Ivano-Frankivsk: Lileia-NV *[in Ukrainian].*

2. Vidnianskyi, S.V., & Martynov, A.Iu. (2011). *Obiednana Yevropa: vid mrii do realnosti. Istorychni narysy pro batkiv-zasnovnykiv Yevropeiskoho Soiuzu.* K.: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» *[in Ukrainian].*

3. Horbachov, M.S. (1987). *Perebudova i nove myslennia dlia nashoi krainy i dlia vsoho svitu*. K.: Politvydav Ukrainy *[in Ukrainian].*

4. Zhiryakov, I.G. (1991). *Sovetskii Soyuz – Avstriya: na puti k sozdaniyu obshcheevropeiskogo doma*. Moskva: Izdatelstvo AON TsK KPSS *[in Russian]*.

5. Zuev, V.N. (1995). Gorbachevskaya perestrojka v otnosheniyah s ES. *Istoriya evropejskoj integracii (1945–1994)* (s. 257–266). IVI RAN *[in Russian]*.

6. Kryuchkov, V.A. (2001). *Lichnoe delo. Tri dnya i vsya zhizn. Vospominaniya.* M.: Olimp *[in Russian]*.

7. Sovmestnaya deklaratsiya ob ustanovlenii ofitsialnikh otnoshenii mezhdu Sovetom Ekonomicheskoi Vzaimopomoshchi i Yevropeiskim Ekonomicheskim Soobshchestvom (2003). *Rossiya i Yevropeiskii Soyuz: dokumenti i materiali* (s. 171–172) *[in Russian]*.

8. *Soglashenie mezhdu SSSR i Yevropeiskim ekonomicheskim soobshchestvom i Yevropeiskim soobshchestvom po atomnoi energii o torgovle i kommercheskom i ekonomicheskom sotrudnichestve* (Bryussel, 18 dekabrya 1989). Retrieved from: http://consultant/cons/cgi/online.cgi *[in Russian]*.

9. Sogrin, V.V. (2001). *Politicheskaya istoriya sovremennoj Rossii. 1985–2001: Ot Gorbacheva k Putinu*. M.: Ves Mir *[in Russian]*.

10. Brown A. (1997). *The Gorbachev Factor Get.* New York: Oxford University Press [*In English*].

11. European Information. External Relations (1989), l, 3. [*In English*].

12. Financial Times (2004, 30 April). [*In English*].

13. Gerd-Rüdiger S. (1994). Vorwärts immer, rückwärts nimmer. *Interne Dokumente zum Zerfall von SED und DDR 1988–1989.* Berlin *[in German]*.

14. Grachev A. *Political and Personal: Gorbachev, Thatcher and the End of the Cold War.* Retrieved from: https://www.nomos-elibrary.de/10.5771/0947-9511-2010-1-45.pdf?download_full_pdf=1 [*In English*].

15. Howe G. (1989). Soviet Foreign Policy under Gorbachev. *The World Today, 45 (3),* 40–45 [*In English*].

16. The European Parliament and perestroika in the 1980 s: Hope, but no illusions. Retrieved from: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2023/757570/EPRS_BRI(2023)757570_EN.pdf [*In English*].

Zinaida Svyaschenko,
Dr. Habil. (History), Professor,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine

THE EUROPEAN COMMUNITY IN THE FOREIGN POLICY OF THE USSR IN THE YEARS OF «PERESTROIKA»

Abstract. *The article examines the process of slow convergence of the USSR during the years of «perestroika» with the European Community, attempts have been made to determine the reasons for the gradual convergence. The purpose of the study is to characterize the place of the European Community in the foreign policy of the USSR during the years of "perestroika" in the context of the concept of «new thinking». It is noted, that the plans for the creation of the internal market of the European Community countries were met with deep concern in the USSR and other countries of the Council for Mutual Economic Assistance. It was they who pushed for more decisive actions and played their role in changing the position regarding the EEC. The economic and political transformations of the second half of the 1980s, which were actively carried out in the USSR, met with approval in Europe.*

It is emphasized, that the economic factor became a new element of policy regarding the EEC during the Gorbachev period. According to the tradition that developed before this, political and military aspects of the process were taken into account the most. The conclusion of the Agreement

on trade and economic cooperation with the EEC was the logical consequence of such a change. Economic cooperation with the EEC was included in the foreign policy priorities.

It is concluded, that during the period of «perestroika» the relations of the USSR with the European Community underwent drastic changes. These changes were influenced by a number of factors, among which the most important were the ratification of the Single European Act and the development of the EEC program of the single internal market until 1992. The Community's concrete assistance to M. Gorbachev's «perestroika» had an undeniable influence on the position regarding the EEC.

Another important change, as a result of which the signing of the agreement with the EEC became possible, was a radical rethinking of the concept of interdependence. It happened gradually from ascertaining the development of the processes of internationalization and integration to the recognition of the fact of interdependence between states of different social systems. Only during the period of perestroika did it become possible to conclude the desirability of interdependence as a factor that stabilizes international relations. However, all these changes in approaches were primarily characteristic of a rather narrow circle of politicians. At the same time, they helped to change the official position.

It was these factors that pushed M. Gorbachev to develop the idea of a «common European home», which became a component of the concept of «new thinking» in the foreign policy of the USSR.

Key words: *European integration, European Community, economic cooperation, «perestroika», USSR, «new thinking».*

Надійшла до редколегії 03.02.2024